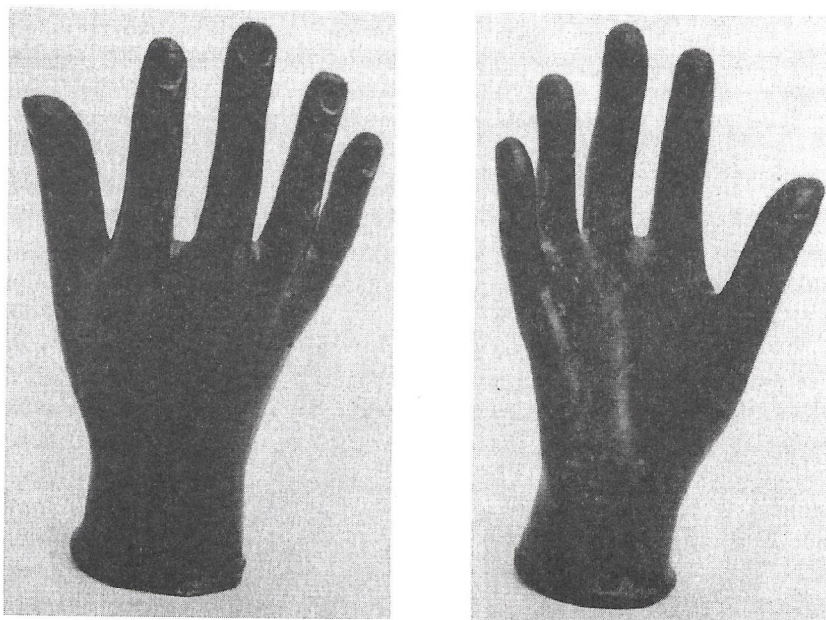

VOTÍVNA RUKA JUPITERA DOLICHENA ZO ZBIERKY EMANUELA MARCELA

IVANA KVETÁNOVÁ

Medzi predmetmi pochádzajúcimi zo zbierky Emanuela Marcela, ktoré sú dnes súčasťou zbierkového fondu SNM-Archeologického múzea v Bratislave, zaujme pozornosť bronzová ľudská ruka (evid. č. AP 7852, rozmery: v. 19,1 cm, spodná časť Ø 5,8 cm, obr. 1). Miesto nálezu predmetu, žiaľ, nie je známe. V literatúre je bronzová ruka známa vďaka M. Pichlerovej, ktorá zbierku E. Marcela kompletne spracovala (Pichlerová 1984, 104; 109, č. kat. 17; 115, tab. III: 17).

Ľudská pravica je zobrazená približne do polovice predlaktia, ktoré sa smerom dolu prirodzene rozširuje. O tom, že nie je len torzom z väčšej bronzovej sochy svedčí rovné ukončenie spodného okraja bez stôp po odlomení. Dolu je ruka mierne rozšírená a ukončená hrubším hladkým okrajom, ktorý jej umožňuje stáť pevne na podložke. Tesne nad lemom je otvor slúžiaci na upevnenie pravdepodobne k tyči, na ktorej mohla byť ruka nastoknutá.

Obr. 1 Votívna bronzová ruka zo zbierky E. Marcela

Dlaň je ľahko zovretá, prsty sú vystreté. Realistická, úplne plastická modelácia ruky zodpovedá ľudskej anatómii. Menej realistické sú jednotlivé detaily, predovšetkým kĺbiky prstov oválneho tvaru s krátkou líniou v strede, ktoré sú naznačené rytím. Verne sú stvárnené čiary života na dlani. Prsty sú v hornej časti zakončené jemne modelovanými nechtami. Ich plastické naznačenie je vhodne uprednostnené pred gravúrou. Z vnútornej strany sú články prstov oddelené jemnou vodorovnou ryhou. Vnútorňa strana ruky s neopracovaným povrchom bronzu je dutá, len prsty sú vyplnené pozostatkami sadrového, prípadne hlineného modelu. Na vnútornej strane zápästia sa zachoval nápis v gréckej alfabete. Písmená gréckej majuskuly sú umiestnené v troch riadkoch (obr. 2).

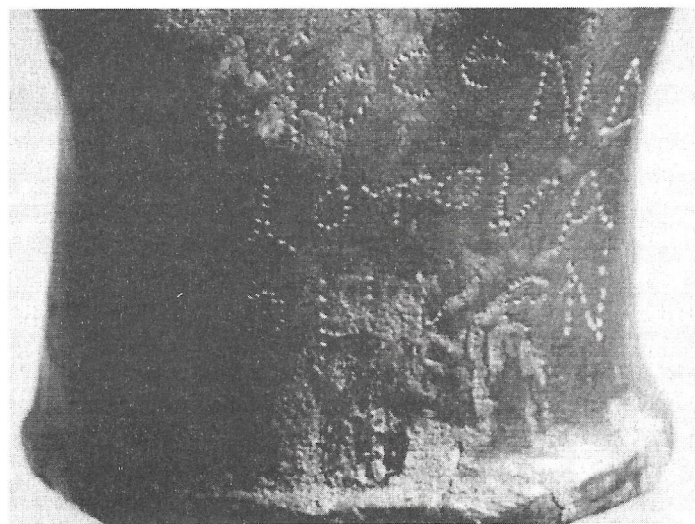
ΑΙΩΜΟΔΕΝΙΔΕ
 ΩΜΟΤΟΝ Α-|ΒΕΖΗΚΕΝ
 ΑΙΩΜΟΔΕΝΙΔΕ

ΑΙΩΜΟΔΕΝΙΔΕ ΩΜΟΤΟΝ Α-|ΒΕΖΗΚΕΝ

*To, čo pod prísahou sľúbil, to obetoval.
 (Čo bolo prísahou sľúbené, to obetoval).¹*

Význam nápisu hovorí jednoznačne o votívnej funkcii ruky. Nápis, žiaľ, neobsahuje meno boha, ktorému bola ruka venovaná a neuvádza sa ani meno osoby, ktorá predmet bohu obetovala.

Bronzové votívne ruky patria medzi predmety sakrálneho charakteru. V rímskom prostredí majú podobu samostatne stojacich, pomerne realisticky spodobených ľudských rúk. Zobrazujú len jednu – spravidla pravú ruku. Najpočetnejšie zastúpené sú votívne ruky odliate z bronzu na vopred vymodelované jadro, ktoré sa nakoniec odstránilo, čím vznikol dutý

Obr. 2 Zápästie s nápisom v gréckej alfabete

Obr. 3 Mauer an der Url / Rakúsko

Obr. 4. Brigetio / Maďarsko

priestor vo vnútri predmetu. Votívne ruky sa od seba líšia veľkosťou, známe sú exempláre v rozsahu približne od 7 cm po 25 cm. Ich nálezy sú rozšírené po celom území Rímskeho impéria, najviac sa však koncentrovali v podunajských provinciách.

Sakrálna funkcia votívnych rúk je pomerne jednoznačná. Diskutabilnejšia je otázka ich presného používania. Vďaka votívnym nápisom zaznamenaným na niektorých exemplároch, ich možno pokladať za votívne dary venované božským patrónom. Ex vota v podobe ľudskej ruky prinášali Rimania bohom – Sabaziovi a Jupiterovi Dolichenovi. Známe sú taktiež ruky venované Jupiterovi Heliopolitanovi (Horn 1974, 198). Prečo mali obetné dary práve tvar ruky, možno vysvetliť dvomi spôsobmi. Ruka je symbolom sľubu a záruky, ktorým sa mohol smrteľník zaviazat' bohu za splnenie prosby, s ktorou sa naňho obrátil. Antický človek vnímal túto pomoc v zmysle *do, ut des – dávam, aby si dal*. Ex votum mohlo byť teda stelesnením ruky prosiaceho a sľubujúceho vyznavača (*manus voventis*). Samotný obsah niektorých votívnych nápisov hovorí o splnení si záväzkov prisahou daných bohu. Na druhej strane nie je vylúčené, že predmet spodobňuje ruku samotného boha spôsobilého trestať i požeňovať. V literatúre prevláda interpretácia predmetov ako božích rúk (*manus dei, manus divina*) poskytujúcich pomoc smrteľníkom (Noll 1980, 77). Božskú silu a moc nad svetom ukazuje skupina votívnych rúk, ktoré držia medzi palcom a ukazovákou okrúhly predmet zemeguľu – glóbus. Najčastejšie sa s takouto podobou rúk stretávame na kovových, či kostených ihliciach, ale i rúčkach nožíkov a kľúčov (Horn 1974, 203).² Väčšina bronzových votívnych rúk držiacich okrúhly predmet – zemeguľu sa však nezachovala kompletne. Na zemeguli stála soška bohyně víťazstva Viktórie, ktorá je v ikonografii častou spoločníčkou Jupitera Dolichena, a preto možno túto skupinu rúk prisúdiť tomuto bohu. O klasifikáciu votívnych rúk venovaných sýrsko – rímskemu Jupiterovi Dolichenovi sa pokúsil už R. Noll (Noll 1980, 77–78). Kritériom pri delení bol materiál, z ktorého boli ruky vyrobené, no predovšetkým prítomnosť nápisu, či výzdoby na ruke. Vyčlenil samostatnú skupinu rúk,

Obr. 5 Umeleckohistorické múzeum Viedeň

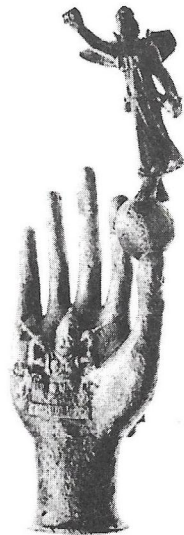

Obr. 6 Komana / Turecko

u ktorých sú nálezové okolnosti známe. Podľa Nollovej typológie by sme ruku z Marcelovej zbierky zaradili do skupiny rúk s nápisom, bez výzdoby.³

Nollovu typológiu dopĺňame o delenie rúk podľa gréckeho a latinského jazyka, v ktorom je nápis vyrytý. Pridávame skupinu rúk bez nápisu a výzdoby:

- 1. Ruky bez nápisu a výzdoby:** Mauer an der Url / Rakúsko (obr. 3);⁴ Adony / Maďarsko

Obr. 7 Bizona / Bulharsko

Obr. 8 Myszkow / Ukrajina

Obr. 9 Lezoux / Francúzsko

Obr. 11 Bislich / Nemecko

Obr. 10 Amiens / Francúzsko

2. Ruky s nápisom:

- a. *latinským* – Brigetio / Maďarsko (obr. 4);⁵ Heddernheim / Nemecko;
- b. *gréckym* – zo zbierky E. Marcela (obr. 1.), dve ruky z múzea v Lyone / Francúzsko⁶

3. **Ruky bez nápisu s figurálnou výzdobou:** Umeleckohistorické múzeum vo Viedni / Rakúsko (obr. 5),⁷ Komana / Turecko (obr. 6)⁸

4. **Ruky s nápisom a figurálnou výzdobou:** Myszkow / Ukrajina (obr. 8),⁹ Kawarna / Bulharsko

5. **Ruky s Viktóriou stojacou na zemeguli:** Bizon / Bulharsko (obr. 7);¹⁰ Myszkow / Ukrajina (obr. 8)¹¹

6. **Ruky držiace nádobku:** ruky tzv. *francúzskej skupiny* – Lezoux / Francúzsko, Amiens / Francúzsko,¹² Bislich / Nemecko¹³ (obr. 9, obr. 10 a obr. 11), Argilly / Francúzsko.

Jednoduché nezdobené votívne ruky niesli nanajvýš nápis a naznačenie anatomických detailov ruky – nechtov, článkov a kĺbikov prstov, čiar života. Votívne ruky s výzdobou majú povrch s reliéfom, výzdobu niekedy dopĺňa plastika – Viktórie alebo Jupitera Doliche-na stojaceho na býkovi. Rovnako častý je námet ruky držiacej guľatý predmet. Bronzovým votívnym rukám zachovaným v tejto podobe, obvykle chýba soška bohyně Viktórie. Nápisy sú umiestnené prevažne na zápästí, ktoré poskytuje najprimeranejší priestor na rozmiestnenie písmen. Za najbližšie paralely bronzovej ruky zo zbierky E. Marcela považujeme ruku z Brigetia (obr. 4) a dve ruky z múzea v Lyone (Boucher 1973, 142, č. 220–221).

Pre ruky venované pôvodne frýgicko-tráckemu bohu – Sabaziovi je charakteristické gesto *benedictio latina* – malíček a palec sú skrčené a zovreté k dlaní, kým ostatné tri prsty – palec, ukazovák a prostredník sú vztýčené. Hoci pripomína kresťanské gesto požehnania, nemožno vylúčiť jeho výskyt i v staršej dobe. Podobné gestá majú napríklad figúry zobrazené na gréckej čiernefigurálnej a červenofigurálnej keramike. Typické sú exempláre bez atribútov, s píniovou šiškou, s hadom, s hadom a píniovou šiškou súčasne alebo ruky s viacerými atribútmi. Obvykle sa na ruke nachádzajú zobrazenia žaby, korytnačky, orla, hlavičky

barana. K ďalším symbolom patria zobrazenia váh, biča, nádob, obetného koláča, či obetného noža, dvojitej píšťaly, vetvičky stromu. Medzi zobrazeniami sa vyskytuje sa i caduceus – atribút Merkúra. Napokon busty Merkúra a muža s frýgickou čiapkou tvoria figurálnu výzdobu niektorých rúk (obr. 12). Rôzne interpretovaný je obraz ležiacej ženy s dieťaťom umiestnený zvyčajne v strede vnútornej strany ruky (Blinkenberg 1904, 67–90).

Vychádzajúc z podrobnej typológie Sabaziových rúk, ktorú vytvoril Chr. Blinkenberg, možno vylúčiť skutočnosť, že ruka zo zbierky E. Marcela, bola venovaná práve tomuto bohu. Hoci nápis neuvádza meno boha a ani meno dedikanta, podľa prístupných analógií možno usudzovať, že ide o votívny dar Jupiterovi Dolichenovi. Na rukách s podobným tvarom s vystretými prstami sa nachádza nápis obsahujúci meno Dolichena (ruka z Brigetia, Myszkowa). Väčšina nápisov je v latinčine, grécky jazyk je zriedkavejší. Preklad nápisov v oboch jazykoch je približne totožný. Zvyčajne potvrdzuje votívnu funkciu predmetu. Podľa nápisu v gréckej abecedě možno uvažovať o východnom pôvode dedikanta, napokon Jupiter Dolichenus sa tešil obľube práve u vyznavačov pochádzajúcich z východnej časti Rímskeho impéria (Kan 1943; Merlat 1960; Speidel 1980).

Votívne ruky, podobne ako iné votívne dary, mohli stáť v priestoroch svätyne boha, ktorému boli určené. Rozšírenie spodnej časti zápästia, dodávalo rukám stabilitu a umožňovalo im voľne stáť v priestore. Druhým možným variantom je nastoknutie rúk na palicu. K tomuto spôsobu použitia nás privádzajú otvory vyskytujúce sa na zápästiach viacerých rúk. Takto mohla byť ruka na tyči nielen nastoknutá, ale aj upevnená klincom (Hörig – Schwertheim 1987, 45, č. 40, 41, 181, 599).¹⁴ Takéto štandardy sa buď nosili v slávnostných procesiách alebo zdobili priestory svätyne (Noll 1980, 78–79). Písomné zmienky o kulte Jupitera Dolichena, spôsobe jeho uctievania, či priebehu náboženských slávností sú veľmi skromné, preto sa musíme opierať prevažne o konkrétne nálezy z areálov svätýň. Zobrazenie na votívnom trojuholníku nájdenom v priestoroch svätyne Dolichena v Mauer an der Url (Rakúsko). Ukazuje dve štandardy zdobené falérmi a hore zakončené plastickými rukami (Noll 1980,

Obr. 12 Votívna ruka z Avanches venovaná Sabáziovi

44–49, č.5, tab. 15–17; Hörig – Schwertheim 1987, 191–192, č. 295, tab. LVIII). Štandardy dopĺňajú scénu, ktorá zachytáva Jupitera Dolichena a jeho božskú partnerku nazývanú Juno Regina, či Dolichena. V strede výjavu stojí okridlená bohyňa Viktória (obr. 13). Podobný motív sa nachádza na votívnom trojuholníku uloženom v Prähistorische Staatssammlung v Mníchove (obr. 14) Namiesto Viktórie stojí v strede medzi božským párom štandarda s rukou (Wamser 2000, 404, 177a).

Na sarkofágu z Mantovy (obr. 15) sú dve štandardy ukončené rukou zachytené spolu s typickou vojenskou štandardou s orlicou (Gabelmann 1973, 214, č. 57, tab. 25; Horn 1974, 197, obr. 20). Pri interpretácii štandardy s rukou sa nám naskytujú dva rôzne pohľady. Možno ju chápať ako vojenský znak rímskej vojenskej jednotky – manipulu alebo ako sakrálny predmet. Zobrazenia Jupitera Dolichena – boha vojny, ochraňujúceho hranice impéria, ochranca a strážcu poriadku v ríši, v prítomnosti vojenských insígnií, nie sú ničím neobvyklým. Len s opatnosťou možno uvažovať o votívnom dare, ktorý mal podobu vojenskej štandardy. U väčšiny rúk totiž chýbajú nálezové okolnosti, ktoré by pomohli objasniť ich funkciu. Niektoré bronzové ruky držia medzi palcom a ukazovákom malú nádobku (obr. 9, 10 a 11). Keďže táto skupina rúk pochádza predovšetkým z územia Francúzska, zvykne sa označovať ako francúzska (Horn 1974, 199–201; Noll 1980, 79). Podľa niektorých bádateľov sa dala do nádobky vložiť svieca a tak mohli byť ruky používané ako svietniky (votívna ruka z Amiens, Lezoux, Bislich, Argilly; Hörig – Schwertheim 1987, 365–366, č.595, 597, Tab. CXXX; Merlat 1954, 180–181; Horn 1974, 193, obr. 13, 14; 194, obr. 15, 16; 200, obr. 21, 22, 23).

M. Pichlerová uvažovala o ruke z Marceľovej zbierky ako produkte gréckeho umenia, k čomu ju pochopiteľne viedol grécky nápis umiestnený na zápästí. Podľa autorky mohol byť nápis vyrytý dodatočne a dodal tak ruke vyššiu hodnotu. M. Pichlerová zároveň správne poukazuje na existenciu podobných rúk u Etruskov (Pichlerová 1984, 104; 109, č. kat 17; 115, tab. III: 17). V etruskom prostredí sa síce votívne ruky skutočne vyskytovali. Ako súčasť výbavy zomrelého a spolu s ďalšími milodarmi sa vkladali do hrobky. Od rímskych výrobkov sa značne odlišujú. V porovnaní s rukou uloženou v SNM-Archeologickom múzeu v Bratislave, sú etruské votívne ruky ploché a stvárnené schematickejšie – bez realistického naznačenia anatomických detailov (obr.16). Etruskovia zhotovovali ruky z bronzového plechu. Dlhé prsty sú rovné a neprirodzene tenké. Výnimkou je palec, ktorý býva obrátený smerom do vnútra dlane. Dľaň bola na niektorých exemplároch pripevnená pomocou

Obr. 13 Votívny trojuholník z Mauer an der Url (detail)

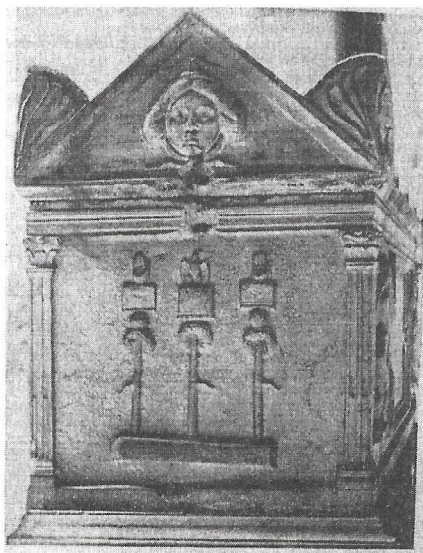

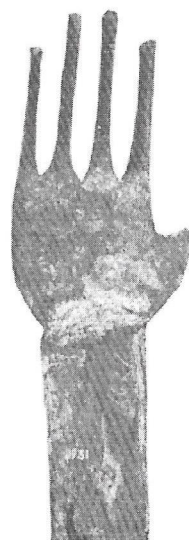
Obr. 14 Votívny trojuholník z Prähistorische Staatssammlung v Mníchove (detail)

nitov k podstavcu v tvare manžety, vyrobenej z pásu bronzu vytvarovaného do kruhu. Podstavec zároveň spĺňa dve požiadavky – pripomína tvar zápästia a umožňuje ruke voľne stáť. Etruské ruky sa vyskytovali zvyčajne v pároch, teda pravá i ľavá vedľa seba, kým medzi rímskymi exemplármi sa stretávame takmer výlučne len s pravou rukou.¹⁵

Všeobecne je známe, že i Gréci prosiaci bohov o uzdravenie prinášali do chrámov votívne dary v podobe tej časti tela, za ktorej uzdravenie prosili. Medzi nálezmi z gréckych svätýň teda nechýbajú ani ruky. Ruky vyrobené z bronzu sa najmä od 19. storočia stali predmetom záujmu starožitníkov. Veľký dopyt po tomto druhu starožitnosti sa riešil výrobou falzifikátov.

Obr. 15 Sarkofág z Mantovy

Obr. 16 Ukážka etruskej votívnej ruky

Bronzová ruka z Marcelovej zbierky bola zrejme vyrobená ako ex votum pre Jupitera Dolichena, jej datovanie je pomerne bezproblémové. Vznikla najpravdepodobnejšie v druhej polovici 2. alebo v prvých troch deceniách 3. storočia, kedy dosiahol tento kult svoj najväčší rozkvet (Speidel 1980, 10; Tóth 1973, 109–115). Predmet tak možno zaradiť do zoznamu doposiaľ známych votívnych rúk a zároveň do úzkeho počtu pamiatok prislúchajúcich kultu rímskeho boha Jupitera Dolichena.

POZNÁMKY

- ¹ Za pomoc pri preklade nápisu ďakujem prof. PhDr. R. Hoškovi, CSc.
- ² Guľatý predmet býva interpretovaný rôzne. V prípade kovových a kostených ihlic, rúčok nožíkov a kľúčov v tvare ruky držiacej guľatý predmet, môžc ísť o zobrazenie jablka, či píniovej šišky (Horn 1974, 204).
- ³ Keďže bola ruka zo zbierky E. Marcela publikovaná až v roku 1984 (Pichlerová 1984, 101–126), R. Noll nezaregistroval existenciu tohto exempláru (Noll 1980).
- ⁴ Umeleckohistorické múzeum, Viedeň; Noll 1980, 77–79, č. 35, tab. 27.
- ⁵ Maďarské národné múzeum, Budapešť; Speidel 1980, 64, č. 26; 38, obr. 26.
- ⁶ Múzeum v Lyone, Boucher 1973, 142, č. 220–221.
- ⁷ Umeleckohistorické múzeum, Viedeň; Speidel 1980, 64, č. 24; 36, obr. 24.
- ⁸ Múzeum v Adane, Speidel 1980, 65, č. 28; 40, obr. 28.
- ⁹ Historické múzeum, Ľvov; Speidel 1980, 64–65, č. 27; 39, obr. 27.
- ¹⁰ Mestské múzeum, Varna; Speidel 1980, 64, č. 25; 37, obr. 25.
- ¹¹ Medzi ruky držiace glóbus so soškou Viktórie, možno zaradiť i tie exempláre, na ktorých sa soška bohyně nezachovala a jej prítomnosť dokazujú napr.: odlomené chodidlá na zemeguli (ruka z Myszkowa).
- ¹² Boucher 1973, 142, č. 220–221; Horn 1974, 200–201, obr. 21, 22.
- ¹³ Múzeum v Xanten; Horn 1974, 192–204, obr. 13, 14, 15, 16.
- ¹⁴ Na ruke z Marcelovej zbierky a na niektorých ďalších rukách sa súčasne vyskytuje podstavček i otvor na klinec alebo nit.
- ¹⁵ Na porovnanie možno uviesť votívne ruky z Vulci, uložené v múzeu Villa Giulia v Ríme. Datované sú okolo rokov 680–690 pred Kr. a merajú 20 cm (Cristofani 2000, 288, č. 108).

LITERATÚRA

- BLINKENBERG, CHR. 1904: *Archaeologische Studien*. Kopenhagen, Leipzig, s. 67–128.
- BOUCHER, S. 1973: *Bronzes Romains figurés du Musée des Beau-arts de Lyon*. Travaux edites sous les auspices de la ville de Lyon IV, Lyon.
- CRISTOFANI, M. 2000: *I bronzi degli Etruschi con contributi di Edilberto Formigli e di Maria Elisa Micheli*. Novara, s. 288.
- GABELMANN, H. 1973: *Die Werkstattgruppen der oberitalischen Sarkophage*. Bonn.
- HÖRIG, M. – SCHWERTHEIM, E. 1987: *Corpus cultus Iovis Dolicheni (CCID)*. Leiden, New York, København, Köln.
- HORN, H. G. 1974: *Drei römischen Bronzen*. BJB., s. 174, 179–220.
- KAN, A.H. 1943: *Jupiter Dolichénus – Sammlung der Inschriften und Bildwerke*. Leiden.
- MERLAT, P. 1960: *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*. Paríž.
- NOLL, R. 1980: *Das Inventar des Heiligtums von Mauer an der Url*. In: *Der römische Limes in Österreich*, Heft 30. Wien.
- PICHLEROVÁ, M. 1984: *Archeologická zbierka E. Marcela. Antické kovové a kostené nálezy*. Zborník SNM LXXVIII, *História* 24, s. 101–126.
- SPEIDEL, M., P. 1980: *Jupiter Dolichenus. Der Himmels-gott auf dem Stier*. Stuttgart.

TÓTH, I. 1973: Destruction of the sanctuaries of Juppiter Dolichenus at the Rhine and in the Danube Region, AA Hung, XXV, s. 235–238.

WAMSER, L., ed. 2000: Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. Zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht. Mainz.

EINE VOTIVHAND VON JUPITER DOLICHENUS AUS DER SAMMLUNG VON EMANUEL MARCEL

IVANA KVETÁNOVÁ

Ein Bestandteil der Sammlung von Emanuel Marcel, die dem Slowakischen Nationalmuseum-Archäologischem Museum in Bratislava gehört, ist eine Bronzehand in Lebensgröße. Die menschliche Rechte ist etwa bis zum halben Vorderarm abgebildet und mißt 19 cm. Der Vorderarm, der sich nach unten naturgemäß verbreitet, endet mit einem schmalen Saum, der als Untersatz dient. Die Finger sind gestreckt. Die Lebenslinien und einzelne Fingerglieder sind durch Ritzlinien angedeutet, die Nägel dann durch Modellierung. Auf der Rückseite sieht man die Knöchel in Form von ovalen Ringen mit kurzer horizontaler Rille in der Mitte. Der Innenraum mit unbearbeiteter Bronzeoberfläche ist hohl, nur die Finger sind mit Resten vom Gipsmodell ausgefüllt. Dicht über dem Saum befindet sich eine Öffnung, die vermutlich für die Befestigung zu einer Stange diente, auf der die Hand angesteckt sein konnte. Auf der Innenseite des Handgelenks befindet sich eine griechische Inschrift. Die Buchstaben der griechischen Majuskel bestehen aus sehr feinen Stichpunkten:

AωMOCEN
EωMOTOVA
NEΘHKEN

ἄ|ῶ|μ|ο|δ|ε|ν|δε ὠ|μ|ο|τ|ο|ν ἄ|ν|έ|ζ|η|κε|ν

*Das, was er eidlich versprochen hatte, hat er geopfert.
(Was eidlich versprochen war, hat er geopfert)*

Mit Rücksicht auf den Inhalt dieser Inschrift kann man die Hand als einen Votivgegenstand ansehen. Es fehlt jedoch der Name des Gottes, welchem die Hand gewidmet wurde und auch der Name vom Spender. Aufgrund zahlreicher Analogien scheint es wahrscheinlich, daß es sich um den Kriegsgott, Ordnungshalter des Reiches und Beschützer der Imperiumsgrenzen – Jupiter Dolichenus handelt. Der Kult hatte ein relativ kurzes Bestehen. Den größten Aufschwung erlangte er in der Periode von der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts bis zum dritten Jahrzehnt des 3. Jahrhunderts n.Kr., deshalb ist die Datierung der Bronzehand relativ eindeutig. Den Gegenstand kann man damit unter die bisher bekannten Votivhände eingliedern und gleichzeitig in den engen Kreis von Denkmälern gehörig zum Kult des römischen Gottes Jupiter Dolichenus.